УДК 94(47)»1943-1957»

DOI: 10.33287/11939

РЕАЛІЗАЦІЯ РАДЯНСЬКИМИ ОРГАНАМИ ДЕРЖ-БЕЗПЕКИ АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПРИКЛАДІ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ «3224/м», «ПРОРОКИ» ТА «ФАНАТИКИ» (1943-1957 рр.)

О. О. Коротаєв

Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара

Досліджено діяльність НКДБ-КДБ та Ради у справах релігійних культів (РСРК) у протестантському середовищі УРСР доби пізнього сталінізму. Висвітлено форми і методи проведення агентурно-оперативної роботи радянських органів держбезпеки серед євангельських християн-баптистів та християн-п'ятидесятників.

Ключові слова: ХСБ, ВСХБ, репресії, НКДБ-КДБ, таємний агент, вербовка, «серпнева угода».

The article reveals the work of the Soviet authorities (NKGB-KGB) on the unification of the All-Ukrainian Union of Christians of the Pentecostal Evangelical Faith (UCPEF/KhEV) with the All-Union Council of Evangelical Baptist Christians (ACEBC/VSEKhB). The article also is devoted to the study of the role of the bodies of Soviet state security in carrying out of religious policy in Protestant environment in the territory of Soviet Ukraine on the example of their creation of a «legendary» religious center – All-Union Council of Evangelical Baptist Christians, as well as the apparatus of its republican and regional representatives (i.e. senior elders/presbyters). The article also highlights the plans of the Soviet state security agencies for the use of the leadership of ACEBC in the implementation of agent-operational measures to absorb other related to ACEBC protestant movements of the USSR (Pentecostals, Darbists, reformists etc.), to reduce their numbers, to subordinate influence to the organs of Soviet authorities and, ultimately, to lead to moral and physical decay.

For the first time, the article publishes the name of undercover operations («FANATICS» and «PROPHETS»), which were carried out by the NKGB-KGB bodies in the protestant milieu of the Ukrainian SSR in 1943-1957, and also indicates, for the first time, the operational pseudonyms of secret agents of the NKGB-KGB, who were involved in these operations. For example M. Melnikov – agent “MIRGORODSKIY”, G. Ponurko – agent “GOROSHKO”, M. Boot – agent “LYSOV” and others, who operated in a Protestant religious environment with the decryption of their operational pseudonyms and also indicates the intelligence and operational activities that were carried out by the Soviet security organs in the Protestant environment, which were aimed at subordinating this environment to the influence of the Soviet special services.

Keywords: UCPEF/KhEV, ACEBC/VSEKhB, repressions, NKGB-KGB, secret agent, recruiting, “august agreement”.

В сучасній науці існує не так вже і багато історичних розвідок, присвячених дослідженню репресивної роботи радянських спецслужб ВЧК-КДБ у релігійному середовищі УРСР. Такий стан речей пояснюється тривалою закритістю архівів радянських репресивних органів для проведення досліджень науковою спільнотою. Тож працями, що були хоч якось дотичні цій темі, були автобіографічні спогади ветеранів радянських органів держбезпеки В.Митрохіна [31], Г. Саннікова [23] та П. Судоплатова [25], де висвітлювалася робота цих структур в усіх сферах радянського суспільства. Прийняття у 2015 р. Закону України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» надало можливість безпосередньо ознайомитися з роботою органів радянської держбезпеки, в тому числі в релігійному середовищі УРСР. В результаті з'явилися наукові розвідки Д. Веденєєва [1] та О. Лисенка [2], присвячені дослідженню діяльності НКДБ-КДБ у воєнну та повоєнну добу в середовищі Руської православної церкви УРСР, як найбільшої релігійної конфесії в державі.

Водночас поза межами історичного дослідження опинилася робота радянських органів держбезпеки серед менш значимих релігійних конфесій протестантського спрямування, як-то євангельських християн-баптистів та п'ятидесятників. Тож метою цієї розвідки є висвітлення репресивної діяльності органів держбезпеки УРСР у протестантському релігійному середовищі, розкриття форм і методів проведення ними агентурно-оперативних операцій «ПРОРОКИ» та «ФАНАТИКИ», спрямованих на підпорядкування впливу органів НКДБ-КДБ Всеукраїнського союзу християн євангельської віри-п'ятидесятників (ХЄВ), керівництво якого в особі П. Бідаша найдовше чинило опір репресивній діяльності радянської влади.

Для досягнення цієї мети були використані архівні фонди (Ф.1, 2, 9, 13, 16) Галузевого державного архіву Служби безпеки України м. Києва (ГДА СБУ), фонди (Ф. 6(Р)) обласного Управління СБУ в Дніпропетровській області (ДА СБУ м. Дніпро), фонд (Ф. 6463) Державного архіву Дніпропетровської області (ДАДО), фонд (Ф.Р-5625) Державного архіву Черкаської області (ДАЧО), фонд (Ф. 4648) Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВО) та (Ф. 263) Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО).

Незважаючи на проголошення свободи віросповідання (де-

крет РНК від 23 січня 1918 р. та ст. 23 III-го розділу Конституції УРСР 1919 р.), радянська влада продовжувала здійснювати свій стратегічний курс на боротьбу з релігією. Тож, після згорання в 1929 р. непу, вона вдалася до остаточного вирішення в країні «релігійного питання». 29 грудня 1929 р. вийшло положення НКВС «Про порядок організації, діяльності, звітності і ліквідації релігійних громад та систему обліку адмінорганами складу релігійних громад та служителів культу», за яким діяльність релігійних громад «була обмежена задоволенням релігійних потреб віруючих в стінах молитовних будинків; місіонерська робота і релігійна пропаганда заборонялися» [20, с. 220]. Паралізувавши таким чином діяльність релігійних громад і союзів, органи радянської влади вдалися до їх поступової ліквідації адміністративно-оперативним шляхом.

30 січня 1930 р. вийшла постанова ЦК ВКП (б) «Про заходи у зв'язку з ліквідацією куркульських господарств у районах суцільної колективізації», а 2 лютого 1930 р. – наказ ОДПУ «Про заходи щодо ліквідації куркульта як класу». Цей наказ ОДПУ значно розширив коло «куркулів» і «контрреволюціонерів», включивши до нього «активних членів церковних рад, різних релігійних сектантських громад і груп» [26, с. 164–165]. Ці два документи розкрили справжні наміри радянської влади стосовно інституту церкви. В результаті їх виконання в 1930 рр. був ліквідований спочатку Всеукраїнський союз християн євангельської віри-п'ятидесятників (ХЄВ), а після цього (директива НКВС 00447 від 30. 07. 1937 р.) і Федеративний союз баптистів. Водночас Всесоюзна спілка євангельських християн-проханівців (ВСЄХ), незважаючи на періодичні арешти керівництва і перерви в роботі, продовжувала працювати аж до 1942 р.

Друга світова війна змінила плани радянського керівництва по відношенню до інституту церкви. Справа в тому, що з перших днів війни німецька окупаційна влада почала використовувати церкву для боротьби із більшовизмом. З цією метою Головним управлінням імперської безпеки 01.11.1942 р. було розроблене Директивне розпорядження під назвою «Про розуміння церковних питань в зайнятих областях Радянського Союзу», за яким планувалося спочатку активізувати релігійну діяльність на окупованих територіях, потім підпорядкувати її своєму впливу, спрямувавши на боротьбу із більшовизмом, а після переможного результату війни – провести «фашистську модернізацію релігії

взагалі», яка передбачала заміну християнського хреста свастикою, Христа – фюрером, єврейський народ – арійською расою і т. д. [7, арк.101–103].

В рамках реалізації цього плану, 1 листопада 1942 р. у с. П'ятихатки Дніпропетровської області німцями було дозволено відродження Всеукраїнського союзу ХСВ на чолі з шеф-єпископом Г. Понурко [19, арк. 133], а в грудні 1942 р. під контролем німецьких спецслужб був утворений Всеукраїнський союз євангельських християн баптистів (ВСЄХБ) з центром у м. Рівне, очолюваний «відомим резидентом німецької розвідки В. Гусаруком» [10, арк.169]. 12 січня 1943 р. він був реорганізований у Вільну євангельську церкву, скеровану на входження в Союз федерацій вільних євангельських церков (нім. BundesEvangelisch-FreikirchlicherGemeinden, BEFG) з центром у Берліні, очолюваний агентом гестапо П. Шмідтом [15, арк. 2].

Для протидії такій діяльності німецьких спецслужб НКДБ СРСР розробив власний план роботи в протестантському середовищі, за яким із керівництва євангельських християн і баптистів «у 1942 р.... явочним порядком, без належного оформлення, був створений об'єднаний центр цих двох течій» під назвою Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів з центром у Москві (ВРЄХБ), представницьку діяльність якого визнали світові релігійні центри баптизму в Англії та США [21, с. 15]. Між новоствореними протестантськими релігійними центрами (рівненським та московським) розпочалася справжня боротьба за віруючих. Відділи пропаганди та гестапо, використовуючи підконтрольний їм елемент із керівництва рівненського ВСЄХБ, закликали віруючих усіма силами підтримувати заходи окупаційної влади, а підконтрольна органам НКДБ московська ВРЄХБ, поширювала під впливом радянських органів держбезпеки т. з. «патріотичні відозви» до віруючих із закликом не ставати зрадниками батьківщини і боротися з фашистами до переможного кінця [24, с. 101–102].

Після звільнення території УРСР від німецьких окупантів, для роботи органів держбезпеки в протестантському релігійному середовищі НКДБ СРСР розробив спеціальну директивну вказівку за № 3224/м, згідно із якою вимагалось підкорити впливу органів НКДБ усі протестантські організації країни [9, арк. 1, 2]. Ця операція складалася з трьох етапів. На першому – ставилося завдання провести арешти усіх служителів культу, які стали очільниками громад за часів німецької окупації і замінити

їх агентами НКДБ [8, арк. 8], а також здійснити вербування серед керівників громад обласного рівня, бо за своїм посадовим статусом ці особи були найбільш авторитетними і впливовими в своєму середовищі [7, арк. 14]. Другий етап полягав у створенні на базі Всесоюзної спілки євангельських християн-проханівців та Російського союзу баптистів єдиної Всесоюзної спілки євангельських християн та баптистів (далі ВСЄХБ), в якій керівні посади (обласних та республіканських пресвітерів) займали б нещодавно завербовані в агентурну мережу сексоти НКДБ [9, арк. 2]. На третьому етапі, для скорочення кількості протестантських релігійних конфесій СРСР та встановлення над ними надійного контролю з боку НКДБ, передбачалося провести роботу по возз'єднанню їх із ВСЄХБ в один релігійний союз (щось на зразок планів НКДБ із об'єднання УГКЦ із РПЦ).

В ході реалізації заходів першого та другого етапів операції в релігійному середовищі УРСР була створена широка агентурна мережа НКДБ, що дозволило здійснити заміни серед найавторитетніших служителів культу. Як приклад, можна навести ситуацію з шеф-єпископом Всеукраїнського союзу ХЄВ Г. Понурко, який був заарештований органами держбезпеки у 1944 р., а його місце посів єпископ Д. Пономарчук, на цей час завербований НКДБ [9, арк. 37]. Під впливом органів НКДБ із двох протестантських союзів євангельських християн та християн баптистів також було створено єдину організацію – ВСЄХБ з центром у Москві. Її керівним органом стала Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ) на чолі із Я. Жидковим [21, с. 15]. За даними російського дослідника М. Горетого, усі члени ВРЄХБ були агентами органів НКДБ [12, с. 142–143].

Під час третього етапу реалізації плану органів держбезпеки по встановленню контролю над усіма протестантськими організаціями, РСРК ухвалила рішення, за яким, у супереч вимогам діючої Конституції СРСР та Декрету РНК «Про відокремлення церкви від держави», поділила усі протестантські конфесії на «основні культу» та «бузувірські релігійні організації з яскраво вираженою антидержавною діяльністю» [3, с. 520]. До «бузувірських релігійних організацій» в СРСР були віднесені релігійні течії, які сповідували пацифізм та мали «бузувірські практики» (п'ятидесятники, скопці, адвентисти-реформісти, єговисти, бодачі та інші дрібні релігійні групи) [3, с. 520]. Опинившись у полі зору радянських спецслужб, найдрібніші із «бузувірських сект»

ліквідовувалися адміністративно-оперативним шляхом, а найбільш значним, як наприклад п'ятидесятникам, організовувався оперативний супровід по входженню у ВСЄХБ. З огляду на те, що Всеукраїнський союз ХЄВ не реєструвався в РСРК, єпископам Д. Пономарчуку та П. Бідашу керівництво ВСЄХБ, з подачі НКДБ, «запропонувало» приєднатися до їх легально існуючого союзу, але за умови зречення «бузувірських практик», як-то «хрещення Святим Духом», «пророцтва» та чин омовіння ніг [13, арк. 36].

Для вирішення цього питання у Москві з 19 по 29 серпня 1945 р. під головуванням Я. Жидкова проходила нарада за участю президії ВСЄХБ та п'ятидесятницьких авторитетів СРСР (Д. Пономарчука, П. Бідаша, І. Панько та С. Вашкевича), які під тиском органів НКДБ (заликування неминучим арештом у разі відмови) погодилися на входження очолюваних ними релігійних союзів ХЄВ (Всеукраїнського та Всепольського) до складу ВСЄХБ [29, арк. 207 зв.]. Враховуючі догматичні особливості, між п'ятидесятниками та баптистами на нараді була вироблена «Угода про об'єднання християн віри євангельської з євангельськими християнами та баптистами в один союз» (так звана «серпнева угода»). В ній вказувалося, що «об'єднаний союз має загальний керівний центр у Москві, а також єдину касу» [18, арк. 117]. «До складу керівного центру входять також представники християн євангельської віри», а «духовні працівники християн євангельської віри залишаються в духовних званнях, які вони носили до об'єднання» [18, арк. 117].

Також за результатами цієї угоди між представниками ХЄВ та ЄХБ був досягнутий певний компроміс у догматичних питаннях. Так, у п. 5 вказувалося, що «обидві сторони визнають, що наповнення силою згори, про що вказано в Діях Апостолів 1:8, може відбуватися як зі знаменнями інших язиків так і без знамення інших язиків...». У п. 8 зазначалося, що «...обидві сторони прийшли до згоди утримуватись від незнайомих язиків на громадських зібраннях» (у разі відсутності тлумачення незнайомих язиків). У п. 10 вказувалося, що «маючи на увазі те, що євангельські християни і баптисти не мають звичаю омовіння ніг, дійсною угодою рекомендується християнам віри євангельської з метою єднання та одноманітності богослужбового порядку вести виховну роботу проти такого роду явищ...» У п. 11 обидві сторони зобов'язувалися вживати «усі заходи до того, щоб між євангель-

ськими християнами та баптистами, з одного боку, і християнами віри євангельської з іншого боку, встановлювалися самі щирі братські взаємовідносини...» [18, арк.117].

Отже, дозволяючи п'ятидесятникам входження у свій релігійний союз, керівництво ВСЄХБ по-суті хотіло їх уніфікувати під власну догматику і перетворити з п'ятидесятників на баптистів. Саме така уніфікація і була, за твердженням І. Полянського, кінцевою метою цього об'єднання. І. Полянський у своєму листі до уповноваженого РСРК по УРСР П. Вільхового вказував, що «зазначене вище злиття давало можливість руками євангельських християн та баптистів ліквідувати «п'ятидесятників» – містичну секту з елементами віровчення, що негативно впливає на психічний стан людини та сприяє різним антидержавним тенденціям / пророцтва та інш.» [14, арк. 21]. Таким чином, не маючи можливості застосовувати «ефективні чекістські заходи» 1930-х рр. в умовах легалізації релігії в СРСР, органи НКДБ-МДБ пішли на хитрість і вирішили використати з цією ж метою підсобний агентурний апарат ВСЄХБ.

Але п'ятидесятники не так легко піддавалися асиміляції. Справа в то-му, що роботою з інтеграції помісних релігійних общин п'ятидесятників у союз ВСЄХБ повинні були займатися в першу чергу очільники колишнього Всеукраїнського союзу ХЄВ єпископи Д. Пономарчук та П. Бідаш, які підписали Московську угоду з ВСЄХБ. Однак, вони почали використовувати легалізацію, отриману від підписання угоди із ВСЄХБ, як привід для навернення баптистів у п'ятидесятництво. Так, згідно із спецповідомленням Міністра держбезпеки УРСР С. Савченка від 21 червня 1946 р. вказувалося, що «одним із крупних недоліків у справі успішного об'єднання є той факт, що особи, які підписали угоду про об'єднання зі сторони п'ятидесятників – Пономарчук і Бідаш, слабо реалізують цю угоду. Якщо ж Пономарчук [...] все ж проводить об'єднавчу роботу, то Бідаш абсолютно ніякої роботи в цьому напрямку не проводить і дуже часто сам є учасником нелегальних збіговиськ» [11, арк. 52]. Через це, за даними С. Савченка, із «600 общин сектантів п'ятидесятників із загальною кількістю членів 18 186 осіб прийняли умови угоди 324 громади кількістю 15 600 осіб. Із цього числа 73 общини кількістю 1950 осіб влилися у ВСЄХБ, а інша 251 община з 13 650 осіб членів, прийнявши угоду про об'єднання, зареєструвалися як самостійні громади підпорядковані ВСЄХБ, втім по суті залиши-

лися вірними своїм традиціям...» [11, арк.50]. До того ж С. Савченко зазначав, що в тих общинах, де об'єднання євангельських християн баптистів із п'ятидесятниками вже відбулося «...п'ятидесятники досягли значних успіхів у справі схилення євангельських християн баптистів у п'ятидесятництво. В результаті цього до п'ятидесятників переходять не тільки окремі сектанти євангелісти-баптисти, але й цілі їх групи» [11, арк. 50 зв.]. С. Савченко також наголошував, що такі явища відбуваються через те, що «проповідницькі кадри п'ятидесятників [...] у своєму риторичному розвитку та за організаторськими здібностями стоять вище проповідницьких сил євангельських християн баптистів, в результаті чого останні нічого не можуть протиставити» [11, арк. 51 зв.].

Отже, не змігши, ще на початковому етапі, реалізувати покладений на них органами держбезпеки план з асиміляції п'ятидесятників, баптисти почали звертатися до цих же самих органів по допомогу у його виконанні, через що органи НКДБ-МДБ, в свою чергу, прийняли рішення про взяття керівного центру п'ятидесятників (щоб приборкати його та схилити до співробітництва) в активну агентурно-оперативну розробку, яка в чекістській термінології отримала сумнозвісну назву «ПРОРОКИ» [10, арк. 166 зв.]. Так, наприкінці 1946 р. уповноважений РСРК по УРСР П. Вільховий викликав до себе Д. Пономарчука і порадив йому «долучитися до активної роботи по злиттю сект» та попередив про можливі негативні наслідки у разі його відмови [27, арк. 92]. Паралельно із цим П. Вільховий «порадив уповноваженому секти ЄХ та Б по Україні ст. пресвітеру Андрееву запросити Пономарчука на постійне проживання до Києва, надавши йому місце свого помічника» [27, арк. 93]. Враховуючи пропозицію О. Андреева, Д. Пономарчук став «змінювати свою лінію поведінки, стаючи на позиції беззаперечного виконання усіх пунктів угоди про злиття сект» [27, арк. 93]. В результаті таких дій Д. Пономарчука та інших обласних уповноважених ВСЄХБ вже у травні 1946 р. «злилось 122 общини «ХЄВ» з «ЄХБ», тобто злилося близько 7500 чоловік (майже половина від офіційної кількості усіх п'ятидесятників УРСР – Авт.)», що за даними республіканського уповноваженого УРСР П. Вільхового по відношенню «до загальної кількості членів ЄХБ складало 12 відсотків, тобто одного «хева» (п'ятидесятника – Авт.) в середньому оточує десять євангельських християн-баптистів», що за думкою того ж

П. Вільхового давало баптистам реальні можливості «перевиховати» п'ятидесятників [28, арк. 21]. Враховуючи такі швидкі позитивні результати П. Вільховий радив президії ВСЄХБ викликати Д. Пономарчука, П. Бідаша та М. Кузьменко зі звітом про пророблену роботу з об'єднання ХЄВ та ЄХБ до Москви. На нараді президії ВСЄХБ у Москві пропонувалося підтримати М. Кузьменко та Д. Пономарчука, затвердивши останнього (як І. Панька в Білорусі) на посаді заступника О. Андреева, щоб «зробити руками Пономарчука набагато більше, ніж це було до тепер», а Бідаша – позбавити сану єпископа, зареєструвавши помічником пресвітера П'ятихатської общини [28, арк. 21].

Завдяки таким комбінаціям, проведеним радянськими органами влади та підзвітним їм ВСЄХБ, керівництво п'ятидесятників було розколоте на два табори, один із яких, очолюваний Д. Пономарчуком, І. Панько та М. Кузьменко, був схилений до співробітництва з РСРК та НКДБ і направлений ними, як і керівний склад ВСЄХБ, «за теплі місця» асимілювати своїх вчорашніх одновірців. Другий табір, очолюваний П. Бідашом, почав проводити роботу, направлену на вихід общин ХЄВ із ВСЄХБ та утворення власного релігійного союзу. З цією метою, під керівництвом П. Бідаша, за ініціативою іншого п'ятидесятника С. Маріна, 16 березня 1948 р. в м. Дніпродзержинську у будинку їх одновірця Ф. Яшника була проведена нарада керівництва п'ятидесятницьких общин СРСР, на якій було прийняте рішення про вихід п'ятидесятницьких общин із складу ВСЄХБ, утворення власного релігійного союзу та затверджено текст звернення П. Бідаша та С. Маріна в органи РСРК із заявою про реєстрацію релігійного союзу ХЄВ. Прийняті на нараді рішення не були реалізовані внаслідок арешту усіх членів з'їзду. Найактивніші члени керівного центру ХЄВ (П. Бідаш, П. Ільчук, І. Левчук) отримали по 10 років виправно-трудоих таборів, що полегшило органам держбезпеки проводити роботу з подальшої асиміляції п'ятидесятників [30, арк. 117–119].

Знаходячись в місцях позбавлення волі П. Бідаш не змінив свого наміру боротися за свободу віросповідання до кінця і зареєструвати Союз ХЄВ в радянських органах влади. У цьому його ще більше укріпив політичний курс, взятий першими секретарями ЦК ВКП(б) Г. Малінковим, а потім і М. Хрущовим, направлений на лібералізацію громадського життя в СРСР. 27 листопада 1955 р., звільнившись із концтабору в м. Інта Комі АРСР,

П. Бідаш відвідав Москву, де подав заяви на ім'я голови РСРК. І. Полянського та на ім'я голови Президіуму ВР СРСР К. Ворошилова, в яких викладав прохання общин ХЄВ СРСР, які він представляв, як єпископ, на законних підставах (ст.124 Конституції СРСР та п.2 Декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» від 20 січня (2 лютого) 1918 р., а також інш. документів) зареєструвати Союз ХЄВ в органах радянської влади [16, арк. 5-6].

Відповідь не примусила на себе довго чекати. Для припинення активної діяльності П. Бідаша по створенню самостійного союзу ХЄВ, органами КДБ УРСР у квітні 1956 р. була розроблена агентурно-оперативна операція «ФАНАТИКИ», за якою планувалося схилити П. Бідаша до входження у ВСЄХБ та до співробітництва з органами КДБ, а у разі його відмови – скомпрометувати перед одновірцями і заарештувати [6, арк. 132–137]. Виконати перший етап операції повинні були агенти КДБ «ГОРОШКО» (Г. Понурко – колишній шеф-єпископ Всеукраїнського союзу ХЄВ), «ЛЫСОВ» (М. Бут – колишній пресвітер Дніпропетровської общини ХЄВ) і «МИРГОРОДСКИЙ» (М. Мельников – старший пресвітер ВСЄХБ по Дніпропетровській області). Г. Понурко та М. Бут, звільнившись із місць позбавлення волі, не бажали туди більше повертатися, а тому підтримали роботу Д. Пономарчука-«БЕРЕЗОВСКОГО», направлену на об'єднання общин ХЄВ із ВСЄХБ і погодилися на співробітництво з органами КДБ. Дізнавшись про це, П. Бідаш докоряв їм у малодушності та повідомив, що на об'єднання із баптистами він не піде і буде домагатися самостійної реєстрації союзу ХЄВ в РСРК [6, арк. 132–137].

31 січня 1956 р. П. Бідаш отримав із РСРК та із Президіуму ВР СРСР відмову у самостійній реєстрації Союзу ХЄВ. Під час перебування П. Бідаша у П'ятихатках, до нього, як до єпископа ХЄВ, стали приїздити віруючі-п'ятидесятники зі скаргами на чисельні порушення баптистами з ВСЄХБ «серпневої угоди» і прохали допомогти відновити справедливість. Так, віруюча Г. Овчаренко повідомила про відлучення її від церкви ВСЄХБ за «п'ятидесятництво». Пресвітер ХЄВ Гуляєв повідомив, що баптистами ВСЄХБ йому у власній церкві було заборонено проповідувати на зібраннях. Таких фактів порушення баптистами «серпневої угоди» П. Бідаш отримував чимало. Спочатку він звернувся для усунення цих порушень до Г. Понурко та М. Бута, які на той час допомагали М. Мельникову вирішувати питання

віруючих ХЄВ в області, але вони йому відмовили у задоволенні скарг віруючих [17, арк.132–133].

Тоді, 25 квітні 1956 р. П. Бідаш з цими скаргами звернувся до уповноваженого РСРК по Дніпропетровській області П. Зуєва, і попросив уповноваженого, як представника влади, відновити справедливість або зареєструвати Союз ХЄВ в місцевих органах влади окремо від ВСЄХБ. На що знову отримав відмову. 2 червня 1956 р. із тими же самими скаргами та клопотаннями П. Бідаш відвідав старшого пресвітера по Україні О. Андреева (агента КДБ «РЯЗАНСЬКОГО») і уповноваженого РСРК по Україні П. Вільхового. Вислухавши О. Бідаша, П. Вільховий також відмовив у вирішенні скарг віруючих та в реєстрації Всеукраїнського союзу ХЄВ окремо від баптистів і порадив П. Бідашу долучитися до роботи Г. Понурко та М. Бута, на що єпископ погодитись не міг [17, арк.134–136]. Повернувшись із Києва до П'ятихаток, П. Бідаш почав готувати звернення до голови ВСЄХБ Я. Жидкова, голови Ради міністрів М. Булганіна, голови Президії ВР СРСР К. Ворошилова та до самого секретаря ЦК КПРС М. Хрущова з проханням усунути існуючі порушення баптистами «серпневої угоди» або надати дозвіл на реєстрацію Всеукраїнського союзу ХЄВ окремо від ВСЄХБ. Не очікуючи позитивної відповіді на свої заяви, П. Бідаш активізував роботу по відродженню Всеукраїнського союзу ХЄВ без реєстрації його в органах радянської влади. З цією метою 15 серпня 1956 р. у м. Харкові в будинку одновірця В. Зибіна відбулася нарада п'ятидесяти представників п'ятидесятницького руху Російської РФСР, Молдавської та Української РСР, на якій було проголошено відродження Всеукраїнського союзу ХЄВ у новій назві «Союз християн віри євангельської» (далі Союз ХВЄ), створено керівний орган цього союзу у вигляді ради єпископів та введений новий адміністративно-територіальний поділ общин союзу на 38 єпархій, розташованих по всій території СРСР [22]. Враховуючи такі дії П. Бідаша, органи КДБ організували у 1957 р. арешт єпископа та його прибічників на місцях. Паралельно із цим ними була проведена робота з компрометації П. Бідаша у пресі перед одновірцями [4, арк. 350].

В результаті реалізації агентурно-оперативної операції «ФАНАТИКИ» органами КДБ було заарештовано 39 активних прибічників П. Бідаша по всій території УРСР, завербовано «в якості агентів п'ять крупних авторитетів та 20 агентів із числа активних учасників підпілля (п'ятидесятників – Авт.) [...]» в на-

слідок чого «[...] припинили підпільну діяльність близько 5 тис. учасників секти (п'ятидесятників – Авт.), частина з яких відійшла від релігійного життя, а більшість влилася в легально існуючу секту ЄХБ» [5, арк. 17, 18]. Виходячи із вищенаведеного видно що, робота радянських органів влади, направлена на об'єднання ХЄВ із ВСЄХБ в один релігійний союз проводилася не стільки з метою об'єднання на рівноправних умовах цих двох течій в єдиний союз, скільки з метою поглинання євангельськими християнами-баптистами християн п'ятидесятників, що в кінцевому результаті призвело до зменшення кількості п'ятидесятницьких общин УРСР та послаблення їх релігійної діяльності.

Таким чином, можна зробити висновок, що в повоєнний період радянські органи держбезпеки змінили напрямок впровадження антирелігійної політики держави, взявши курс не на ліквідацію релігійних громад, а на їх підпорядкування радянській владі. За короткий термін (приблизно 15 років), спираючись на підтримку партії та уряду, шляхом адміністративного тиску, шантажу, вербування, засудження на великі строки покарання, підкупу посадами, створення розколу в середовищі релігійних громад та союзів (як, наприклад, в середовищі п'ятидесятників) органи НКДБ-КДБ організували «легендований релігійний центр» ВСЄХБ і змогли взяти на його базі під свій негласний контроль майже усі протестантські організації УРСР, як доречі й інші релігійні конфесії республіки.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Веденеев Д. В.** Атеисты в мундирах: Советские спецслужбы и религиозная сфера Украины. Киев: ООО «ТД Алгоритм», 2016. 496 с.
2. **Веденеев Д. В., Лисенко О. Є.** Релігійні конфесії України як об'єкт оперативної розробки німецьких і радянських спецслужб (1943–1945 рр.). Укр. істор. журн. 2012. № 4. С. 104–126.
3. Власть и церковь в Восточной Европе 1944–1953 гг.: В 2 т. Т. 1. Власть и церковь в Восточной Европе 1944–1948 / Под ред. Т. В. Волокитина. Москва: РОССПЭН, 2009. 887 с.
4. ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1102.
5. ГДА СБУ. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1103.
6. ГДА СБУ. Ф. 2. Оп. 1 Спр. 2831.
7. ГДА СБУ. Ф. 9 (УР/СР). Спр. 74.
8. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 539.
9. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 565.
10. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 572.
11. ГДА СБУ. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 575.
12. **Горетой Н.** СССР Апокалипсический Вавилон. Киев: Мироновская типография, 2005. 407 с.

13. ДАДО. Ф. 6463. Оп.1. Спр. 1.
14. ДАДО. Ф. 6463. Оп. 1. Спр. 4.
15. ДАЧО. Ф. Р-5625. Оп. 1. Спр. 9742.
16. ДА СБУ м. Дніпро. Ф.6(Р). Оп.1. Спр. П-24610. (8 т.) т.3.
17. ДА СБУ м. Дніпро. Ф.6(Р). Оп.1. Спр. П-24610. Пакет №1 (з речовими доказами). Переписка з ХВС.
18. ДА СБУ м. Дніпро. Ф. Р(6). Оп. 1 Спр. П-24610. Пакет № 1 (з речовими доказами).
19. ДА СБУ м. Дніпро. Ф.6(Р). Оп.1. Спр. П-21827.
20. История евангельских христиан-баптистов в СССР. Под. ред. Я. Духонченко. Москва: ВСЕХБ, 1989. 624 с.
21. **Крючков Г. К.** Великое пробуждение XX столетия. Москва: Христианин МСЦ ЕХБ, 2008. 512 с.
22. **Одинцов М. А. И.** Бидаш: «Я привезу свободу детям Божьим» [Российское объединение исследователей религии]. URL:<https://rusoir.ru/president/president-works/president-works-220/> (дата звернення 17. 12. 2019 р.).
23. **Санников Г. Г.** Большая охота. Разгром вооружённого подполья в Западной Украине. Москва, 2002. 349 с.
24. **Сорокин А.** Опора на архив. Родина. №8, 2003. С. 98–104.
25. **Судоплатов П.** Спецоперации Лубянка и Кремль 1930–1950 годы, 1997 г. 531 с.
26. Трагедия советской деревни. Коллективизация и раскулачивание. 1927–1939: документы и материалы: в 5 т. / под ред. В. Данилова, Р. Маннинг, Л. Виолы. Москва: РОССПЭН, 2000. Т. 2: Ноябрь 1929 – декабрь 1930. 927 с.
27. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 4.
28. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 15.
29. ЦДАГО. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58286. (8 т.). т. 1.
30. ЦДАГО. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58286. (8 т.). т. 8.
31. **Christopher A.** The Sword and the shield. The Mitrokhin archive and the secret history of the KGB. New York, 2001. 700 p.

Надійшла до редкол.: 18. 12. 2019

Прорецензовано: 28. 12. 2019